

LEKCJA 1

Wymowa. Akcent. Proklityki. Enklityki

NAZWY HEBRAJSKIE	FENICKI VIII w. przed Chr.	STARO- GRECKI VIII w. przed Chr.	STARO- HEBRAJSKI IX-XIII w. przed Chr.	NAZWY GRECKIE	GRECKI	LACIŃSKI
ALEF	𐤀	𐤁	𐤂	ALFA	Α	A
BET	𐤃	𐤄	𐤅	BETA	Β	B
GIMEL	𐤆	𐤇	𐤈	GAMMA	Γ	G
DALET	𐤉	𐤊	𐤋	DELTA	Δ	D
HE	𐤌	𐤍	𐤎	EPSILON	Ε	E
WAW	𐤏	𐤐	𐤑			V
ZAJN	𐤒	𐤓	𐤔	DZETA, ZETA	Ζ	Z
CHET	𐤕	𐤖	𐤗	ETA	Η	H
TET	𐤘	𐤙	𐤚	THETA, TETA	Θ	
JOD	𐤛	𐤜	𐤝	JOTA	Ι	I
KAF	𐤞	𐤟	𐤠	KAPPA	Κ	K
LAMED	𐤡	𐤢	𐤣	LAMBDA	Λ	L
MEM	𐤤	𐤥	𐤦	MI	Μ	M
NUN	𐤧	𐤨	𐤩	NI	Ν	N
SAMEK	𐤫		𐤬	KSI	Ξ	
AIN	𐤭	𐤮	𐤯	OMIKRON	Ο	O
PE	𐤱	𐤲	𐤳	PI	Π	P
SADE	𐤴	𐤵	𐤶			
KOF	𐤷	𐤸	𐤹			Q
RESZ	𐤺	𐤻	𐤼	RO	Ρ	R
SZIN	𐤽	𐤾	𐤿	SIGMA	Σ	S
TAW	𐥀	𐥁	𐥂	TAU	Τ	T

PISMO

Pismo greckie wywodzi się z pisma fenickiego. Grecy przejęli je około VIII w. p.n.e i przystosowali do własnych potrzeb, wykorzystując do notowania samogłosek kilka znaków oznaczających spółgłoski niewystępujące w języku greckim. Tak powstały znaki: *A alpha*, *E epsilon*, *I iota*, *O omikron*, *Y ypsilon*. Poza tym dodali znaki: *Ph phi*, *Ch chi*, *Psi psi* oraz *O (długie) omega*.

pismo

Czy wiesz, że?

Pierwotnie w alfabecie greckim występowały jeszcze litery:

- Ϝ (waw, digamma) stała po ε, miała wartość fonetyczną zbliżoną do pol. ł (ϋ), *ῥοῖνος* (*vinum, wino*); w dialektach jońsko-attyckim zanikła na przełomie VIII/VII w. p.n.e.; najdłużej zachowała się w Beocji (do II w. p.n.e.), zastąpiona przez literę ϝ (στ – stigmę) używaną do zapisu cyfry 6,
- ϝ (koppa) stała po π, wyrażała tylnojęzykowe bezdźwięczne k przed samogłoskami α, o, u; znikła z inskrypcji w IV w. p.n.e. na rzecz κ; zachowana do zapisu liczby 90,
- Ϟ (san, sampi, nazwa utworzona z nazw σίγμα i πῖ ze względu na podobieństwo do nich) stosowana do zapisu liczby 900.

Grecy, podobnie jak Semici, pisali początkowo od prawej strony do lewej. Pojawiają się również inskrypcje zapisane w taki sposób, że jeden wiersz biegnie od prawej strony do lewej, drugi od lewej do prawej i tak na zmianę. Jest to tzw. zapis „bustrofedon”, czyli „jak wół zakręca”.

ALFABET

alfabet

Okolo V w. p.n.e. istniał już alfabet grecki składający się z 24 liter. W Atenach został przyjęty za archontatu Euklejdesa (403/402 p.n.e.) wschodni alfabet joński.

litery		nazwy		dźwięk
duże	małe	greckie	łacińskie	
A	α	ἄλφα	alpha	ã, ā
B	β	βῆτα	beta	b
Γ	γ ¹	γάμμα	gamma	g
Δ	δ	δέλτα	delta	d
E	ε	ἒ ψιλόν	epsilon	ě
Z	ζ	ζῆτα	dzeta	dz
H	η	ἦτα	eta	ē
Θ	θ	θῆτα	theta	th
I	ι	ἰῶτα	jota	ĩ, î
K	κ	κάππα	kappa	k
Λ	λ	λά(μ)βδα	la(m)bda	l
M	μ	μῦ	my	m
N	ν	νῦ	ny	n
Ξ	ξ	ξεῖ/ξῖ	ksei/ksi	ks
O	ο	ὀ μικρόν	omikron	ö
Π	π	πεῖ/πῖ	pei/pi	p

litery		nazwy		dźwięk
duże	małe	greckie	łacińskie	
P	ρ	ῥῶ	r(h)o	r
Σ	σ, ζ ² , c ³	σίγμα	sigma	s
T	τ	ταῦ	tau	t
Υ	υ	ὕ ψιλόν	ypsilon	ÿ, ŷ
Φ	φ	φεί/φῖ	phei/phi	(ph) f
X	χ	χεῖ/χῖ	chei/chi	(kh) ch
Ψ	ψ	ψεί/ψῖ	psi	ps
Ω	ω	ὦ μέγα	omega	ō

UWAGA

¹ Znak γ pisano również przed tylnojęzykowymi -γ, -κ, -ξ, -χ dla oddania dźwięku -n tylnojęzykowego, dlatego czytamy:

- γκ > nk, np. ἄγκυρα (*kotwica*) – ankyra,
- γγ > ng, np. ἄγγελος (*zwiastun*) – angelos,
- γχ > nch, np. ἔλεγχος (*kontrargument*) – elenchos,
- γξ > nks, np. σάλπιγξ (*trąbka*) – salpinks.

² Znak ζ piszemy na końcu wyrazu, σ na początku i w środku, np. σεισμός (*wstrząs*).

³ Znak c, tzw. *sigma lunarna* stosowany był w papirusach okresu ptolemejskiego (IV–I w. p.n.e.) i rzymskiego (I w. p.n.e.–VI w. n.e.)

Czy wiesz, że?

- Przed 403 r. p.n.e. w Atenach stosowano litery:

E w miejsce ε, η, ει (dyftong pozorny oddający dźwięk e długie ścieśnione = ê),

O w miejsce ο, ω, ου (dyftong pozorny oddający dźwięk o długie ścieśnione = ô),

H dla oddania przydechu mocnego,

XΣ w miejsce Ξ,

ΦΣ w miejsce Ψ,

- Nazwy ε̅ i ὕ ψιλόν (*proste*) zostały wprowadzone dopiero, kiedy zaczęto tak samo (ok. II w. p.n.e.) wymawiać dyftongi αι (= e) i οι (= y).

PODZIAŁ GŁOSEK

Głoski w języku greckim, podobnie jak w języku polskim, dzielą się na samogłoski i spółgłoski.

podział
głosek

SAMOGŁOSKI

Samogłoski dzielą się na:

1. pojedyncze

W starożytności samogłoski pojedyncze różniły się iloczasetem (tj. czasem, w ciągu którego trwa wymawianie danej samogłoski). Samogłoska w zależności od czasu trwania mogła być krótka ($\check{\alpha}$) lub długa ($\bar{\alpha}$). Obecnie wymawiamy je jednakowo.

Samogłoski tylko krótkie to: ϵ , o .

Samogłoski tylko długie to: η , ω .

Samogłoski, które mają jeden znak graficzny niezależnie od tego, czy są krótkie, czy długie: $\check{\alpha}$, $\bar{\alpha}$, $\check{\iota}$, $\bar{\iota}$, $\check{\upsilon}$, $\bar{\upsilon}$.

2. dwugłoski, inaczej dyftongi

Dwugłoski, czyli dyftongi ze względu na czas trwania są z natury długie. Dzielą się na takie, w których wymawiano oba elementy:

$\alpha\iota$ (aj), $\epsilon\iota$ (ej), $o\iota$ (oj), $\upsilon\iota$ (yj), $\alpha\upsilon$ (ał), $\epsilon\upsilon$ (eł), $\eta\upsilon$ (eł),

oraz na takie, które były wymawiane jako jeden dźwięk:

α (a), η (e), ω (o), ou (u).

Czy wiesz, że?

Zapis $\epsilon\iota$, $o\upsilon$ oddaje albo dyftong:

– tzw. właściwy

$\epsilon\iota$ (ej) powstały z połączenia $\epsilon + \iota$ (np. γένει – *rodem*)

$o\upsilon$ (ou) powstały z połączenia $o + \upsilon$ (np. οὐθαρ – *wymię*)

– albo tzw. niewłaściwy

$\epsilon\iota$ ($\hat{\epsilon}$, e długie ścieśnione) powstały z połączenia $\epsilon + \epsilon$ (np. λέγειν – *mówić*)

$o\upsilon$ (\hat{o} , o długie ścieśnione) powstały z połączenia $o + o$, ϵ lub $\epsilon\iota = \hat{\epsilon}$ (np. νοῦς – *rozum*).

Litera ι w dyftongach α , η , ω nosi nazwę *jota subscriptum* (*podpisana*), ponieważ zapisujemy ją pod samogłoską długą. Jota może być zapisana także po samogłosce dużej lub małej: $\Lambda\iota$, $\text{H}\iota$, $\text{\Omega}\iota$, wtedy nazywana jest *adscriptum* (*dopisana*). Jota w dyftongach α , η , ω prawdopodobnie była wymawiana do IV w. p.n.e.

Jeżeli stojące obok siebie samogłoski mają być wymówione jako oddzielne dźwięki, kładzie się nad drugą z nich znak rozdzielenia (*dierazy* – διαίρεσις), w postaci dwóch kropek, np. *πραῦς* (*łagodny*).

Czy wiesz, że?

Zwyczaj pisania *joty* pod samogłoską pochodzi dopiero z XI w. n.e.

SPÓŁGŁOSKI

Ze względu na sposób artykulacji dzielimy spółgłoski na zwarte i trwałe oraz dźwięczne, bezdźwięczne, przydechowe (aspirowane), płynne, nosowe i szczelinowe; ze względu na miejsce artykulacji na wargowe, zębowe (przedniojęzykowe) oraz gardłowe (tylnojęzykowe).

spółgłoski

Spółgłoski zwarte:

1. wargowe:
 - β – dźwięczna (b)
 - π – bezdźwięczna (p)
 - φ – przydechowa (klasyczna wymowa – ph, tradycyjna – f)
2. zębowe (przedniojęzykowe):
 - δ – dźwięczna (d)
 - τ – bezdźwięczna (t)
 - θ – przydechowa (klasyczna wymowa – th, tradycyjna – t)
3. gardłowe (tylnojęzykowe)
 - γ – dźwięczna (g)
 - κ – bezdźwięczna (k)
 - χ – przydechowa (klasyczna wymowa – kh, tradycyjna – ch)

Spółgłoski trwałe:

1. płynne:
 - λ, ρ – zębowe

2. nosowe:

μ – wargowa

ν – zębowa

γ – tylnojęzykowe n (przed -γ, -κ, -ξ, -χ)

3. szczelinowe:

σ, ς – zębowa.

UWAGA

Określenia *spółgłoski płynne* używa się często w szerszym znaczeniu na określenie spółgłosek płynnych i nosowych.

PRZYDECH

przydech

Każdy wyraz zaczynający się od samogłoski lub dyftongu zaopatrzony jest w przydech słaby *spiritus lenis* (´), niewymawiany, lub w przydech mocny *spiritus asper* (ˆ) wymawiany jak h przed dźwiękiem samogłoskowym. Przydechy zapisujemy nad małą literą, np. ó lub przed dużą, np. ˆO, nad drugim elementem dyftongów: αι, ει, οι, υι, αυ, ευ, ηυ, ου, np. οἶκος (*dom*) lub nad pierwszym dyftongów z jotą adscriptum, np. ὠιδή (*pieśń*). Czytamy: ó – ho, ὠς – hos, οἶκος – ojkos, ὠιδή – ode. Przydech mocny otrzymuje również początkowe ρ. Tradycyjnie czytamy jednak r bez dodatkowego dźwięku h, np. ῥόδον (*róża*) czytamy rodon. Podwójne ρ w środku wyrazu pisze się albo ρρ, albo bez przydechów, np. ἔρριπτον (*rzuciłem*) albo ἔρριπτον.

Czy wiesz, że?

Znak przydechu pochodzi z litery H używanej w alfabecie staroattycyckim do oddania dźwięku h, HO = ò. Ok. IV w. p.n.e. zaczęto używać połowy H do zapisu przydechu mocnego (⊥), a drugiej połowy (⊥) do zapisu przydechu słabego. Tradycyjnie przypisuje się wprowadzenie do ortografii przydechu mocnego (i słabego) Arystofanesowi z Bizancjum u schyłku III w. p.n.e. Zanik przydechu mocnego (tzw. *psyloza* – ψιλωσις) w dialekcie attycyckim postępował powoli do IV w. n.e.

PISOWNIA SŁÓW GRECKICH W JĘZYKU POLSKIM

Słowa greckie w języku polskim zapisywano bardzo różnie. Obecnie stosuje się zasadę transliteracji najbliższej grafii oryginalnej. Dlatego imię Λουκιανός zapisano by Lukianos. We wcześniejszych wiekach dokonywano transliteracji na alfabet łaciński – stąd Lucianus – bądź transkrypcji zgodnej z panującą wymową języka łacińskiego – stąd Lucjanus. Często także spolszczano słowa greckie, stąd Lucjan lub Lukian. Dlatego w tekstach z różnych okresów literackich możemy spotkać to samo imię zapisane w bardzo różny sposób, np.: imię Ἀθηναῖος (Athenaios z Naukratis – grecki retor i gramatyk żyjący na przełomie II/III w. n.e., autor zachowanego dzieła *Deipnosophistai* czyli *Uczta sofistów*) zapisywano Athenaios, Athenajos, Atenajos, Athenaeus, a nawet Ateneusz. Kwestia ta pozostaje problematyczna do dzisiaj, a wagę problemu świetnie ukazuje fragment ze wstępu do *Mów Ajschinesa* wydanych w tłumaczeniu W. Lengauera przez Wydawnictwo Prószyński i S-ka. Tłumacz pisze:

Nie ma ciągle jednoznacznych reguł transkrypcji bądź transliteracji greckich imion osobowych i nazw geograficznych. Sam jestem zdania, że należy stosować transliterację najbliższą grafii oryginału. W końcu nie spolszczamy nazwisk czy nazw francuskich lub angielskich i od wczesnych lektur dziecięcych jesteśmy przyzwyczajani do zapisu „d’Artagnan”, choć wiemy, że czyta się to inaczej. Odpowiednio więc należałoby traktować grekę i już w przypadku prezentowanego tu autora użyć formy „Aischines”, a nie „Ajschines”, podobnie jak należy pisać „Kleisthenes” a nie „Klejsthenes” oraz „Leontinoi”, a nie „Leontinoj”. Ale już „Thermopylai” zamiast „Termopile” wyglądałoby i brzmiało dziwnie. (s. 30–31)

W podręczniku przyjmowałyśmy bądź istniejące już spolszczenia, bądź zapis zbliżony do wersji oryginalnej, ale zgodny z normami pisowni polskiej.

AKCENT

Akcent w języku greckim był akcentem muzycznym – głoskę akcentowaną wymawiano tonem wyższym, przedłużając trwanie sylaby akcentowanej. Akcent muzyczny przeszedł w akcent przyciskowy (sylabę

pisownia
słów greckich
w języku
polskim

akcent

akcentowaną zaczęto wymawiać silniej, jak w języku polskim) wtedy, gdy głoski długie i krótkie zaczęto wymawiać tak samo. Proces ten zaczął się około III w. p.n.e., a zakończył w IV w. n.e.

W języku greckim istniały trzy rodzaje akcentów:

- acutus (´) – ostry, np. σοφός (*mądry*),
- gravis (˘) – słaby, przytłumiony, np. σοφὸς ἄνθρωπος (*mądry człowiek*),
- circumflexus (ˆ) – przeciągły, np. σοφῶς (*mądrze*).

Akcenty kładzie się na samogłoskach, w dyftongach αι, ει, οι, υι, αυ, ευ, ηυ, ου na ich drugim elemencie, w dyftongach z jotą adscriptum na pierwszym, np. ἄγγελος (*zwiastun*), Ἄγγελος, καὶ (i), εὖ (*dobrze*), Εὖ, Ἅιδης (*Hades*), ἄδης lub ἄιδης (*podziemie, otchłań*). Akcent acutus kładzie się po przydechu mocnym lub słabym, a circumflexus nad przydechami.

Czy wiesz, że?

- Arystofanes w komedii *Żaby* (w 303-304) żartuje sobie z aktora Hegelochosa, który grając główną rolę w tragedii Eurypidesa *Orestes*, źle zaakcentował słowa i zamiast powiedzieć γαλήν' ὀρῶ (*ciszę morską widzę* 279), powiedział γαλήν ὀρῶ (*tasieć widzę*),
- Tradycja przypisuje wprowadzenie akcentów Arystofanesowi z Bizancjum u schyłku III w. p.n.e. w celu ułatwienia właściwej artykulacji (zwłaszcza cudzoziemcom) w chwili, gdy iloczaz w języku greckim zaczął już zanikać,
- Znaki akcentów i przydechów były stosowane w manuskryptach nieregularnie (do VI w. n.e.),
- W Grecji dopiero od roku 1982 obowiązuje monotoniczny system akcentowania.

zasady
akcentowania

ZASADY AKCENTOWANIA

1. akcent acutus (´) stoi na sylabach długich lub krótkich:
 - a) na ostatniej sylabie wyrazu, np. σοφός (*mądry*),
 - b) na przedostatniej sylabie, np. σοφία (*mądrość*),
 - c) na trzeciej sylabie od końca, tylko wtedy, jeżeli ostatnia sylaba jest krótka, np. ἄνθρωπος (*człowiek*).

Dlatego, jeśli w słowie zmienia się zakończenie na długie, acutus przesuwa się o jedną sylabę do tyłu, np. ἀνθρώπου (*człowieka*), ἀνθρώπῳ (*człowiekowi*).

2. Akcent gravis (`) stoi jedynie na ostatniej sylabie słowa, które występuje w toku mowy, to znaczy, że po danym słowie występuje następne niepoprzedzone znakiem przestankowym, np. σοφὸς διδάσκαλος (*mądry nauczyciel*).
3. Akcent circumflexus (˘) stoi tylko na sylabach zawierających długą samogłoskę lub dyftong. Circumflexus może pojawić się na:
 - a) ostatniej sylabie wyrazu, np. σοφῶς (*mądrze*),
 - b) przedostatniej sylabie tylko wtedy, jeżeli ostatnia sylaba jest krótka, np. οἶκος (*dom*).

Stąd, jeśli w słowie zmienia się zakończenie na długie, circumflexus na akcentowanej sylabie przechodzi w acutus, np. οἴκου (*domu*), οἴκῳ (*domowi*).

Nazwy wyrazów w zależności od rodzaju akcentu i jego miejsca w słowie:

- acutus na ostatniej – oxytonon
- acutus na przedostatniej – paroxytonon
- acutus na trzeciej od końca – proparoxytonon
- circumflexus na ostatniej – perispomenon
- circumflexus na przedostatniej – properispomenon.

Wyrazy akcentowane, w których akcent pada na inną sylabę niż końcowa, określane są terminem *barytona*.

Zapamiętaj!

Circumflexus musi mieć przedostatnia sylaba, jeśli jest długa i akcentowana, a ostatnia jest krótka, np. σῶζε (*ratuj!*), οἶνος (*wino*).

proklityki
i enklityki

PROKLITYKI I ENKLITYKI

Język grecki (podobnie jak polski) ma nieliczne wyrazy, które nie mają własnego akcentu tzw. atona. Opierają się one albo na wyrazie je poprzedzającym, tzw. enklityki (por. polskie *się*), albo na wyrazie następnym, tzw. proklityki (por. polskie *w, na, przed, nie*).

PROKLITYKI

proklityki

Proklitykami są:

- przeczenie: οὐ, οὐκ – *nie*,
- spójniki: ὡς – *że, jak*; εἰ – *jeżeli*,
- przyimki: ἐν – *w*, εἰς – *do*, ἐκ, ἐξ – *z*,
- formy rodzajnika: ὁ, ἡ, οἱ, αἱ.

Proklityki dostają akcent, gdy po nich następuje enklityka, np. εἴ τις (*jeśli ktoś*). Jeśli przeczenie οὐ występuje samodzielnie na końcu zdania, jest akcentowane, np.: Σωκράτης σοι πιστεύει, ἐγὼ δ' οὐ. *Sokrates ci wierzy, ja zaś nie*.

ENKLITYKI

enklityki

Enklitykami są:

- formy zaimka nieokreślonego τις, τι – *ktoś, coś*,
- przysłówki nieokreślone: που – *gdzieś*, ποι – *dokądś*, ποθεν – *skądś*, πως, πη – *jakoś*, ποτέ – *kiedyś*,
- przypadki zależne zaimka osobowego os. 1. i 2. l. poj., gdy nie pada na niego akcent logiczny: μου, μοι, με – *mnie, mi, mnie (mię)*; σου, σοι, σε – *ciebie, ci, cię*,
- niektóre partykuły: γε – *przynajmniej*, τε – *i*, νυν – *więc*, περ – *właśnie*, itp.,
- dwuzgłoskowe formy trybu oznajmującego czasu teraźniejszego czasownika φημί – *mówię* i εἰμί – *jestem*.

Enklityka ma akcent:

1. przed inną enklityką: ἐρῶ σοί τι – *powiem ci coś*,
2. po elizji: ἀναγκαῖον δ' ἐστίν – *jest konieczne*,
3. na początku zdania: εἰμὶ ἄνθρωπος – *jestem człowiekiem*,
4. dwuzgłoskowa enklityka po słowie z akcentem acutus na drugiej sylabie od końca (po paroxytonon): φύλλα τινά – *jakieś liście*.

Przy nagromadzeniu enklityk te, które mają akcent, zachowują acutus, np. εἴ ποῦ τις τινα ἴδοι ἐχθρόν (Tukidydes, *Wojna peloponeska* 4,47,3) – *Jeśli ktoś gdzieś zobaczy jakiegoś wroga*.

Enklityka nie ma akcentu:

1. po słowie z akcentem circumflexus na ostatniej sylabie (po perispomenon): ὀρῶ σε – *widzę cię*,
2. jednozgłoskowa enklityka po słowie z akcentem acutus na przedostatniej sylabie (po paroxytonon): φύλλον τι – *jakiś liść*,
3. po słowie z akcentem acutus na sylabie trzeciej od końca (po proparoxytonon) lub circumflexus na drugiej (po properispomenon) enklityka przerzuca swój akcent na końcówkę poprzedzającego słowa: κατάλογός τις – *jakiś spis*, δούλός τις – *jakiś niewolnik*,
4. po słowie z akcentem acutus na końcówce (po oxytonon) acutus nie przechodzi w gravis: σοφός τις – *jakiś mędrzec*, σοφοί τινες – *jacyś mędrscy*,
5. poprzedzająca proklityka przyjmuje akcent: εἴ τι – *jeśli coś*.

Forma ἐστί (jest) przyjmuje postać ἔστι, jeżeli:

1. ma znaczenie *istnieć*,
2. ma znaczenie *wolno, można*,
3. występuje po οὐκ, εἰ, ὥς, ἀλλ', καί,
4. występuje na początku zdania.

znaki
interpunk-
cyjne

ZNAKI INTERPUNKCYJNE

- kropka (.) ἄνθρωπος.
- przecinek (,) ἄνθρωπος,
- średnik i dwukropek (·) ἄνθρωπος·
- znak zapytania (;) ἄνθρωπος;

niektóre
zjawiska
fonetyczne

NIEKTÓRE ZJAWISKA FONETYCZNE

(gwiazdką zaznaczono te zjawiska, które pojawiają się już w pierwszych lekcjach)

afereza

*AFEREZA

inaczej *elizja odwrotna* polega na opuszczeniu początkowej krótkiej samogłoski wyrazu po końcowej samogłosce długiej lub dyftongu wyrazu poprzedzającego. Aferezie ulega zwykle ε lub ᾶ, np. ᾶ 'νάσσα (o władczyńi) < ᾶ ἄνασσα, ποῦ 'στι; (gdzie jest?) < ποῦ ἔστι;

apokopa

ΑΠΟΚΟΠΑ

czyli zanik samogłoski w ostatniej sylabie wyrazu (bardzo rzadka w dialekcie jońskim i attyckim, częsta w innych, zwłaszcza u Homera), obejmowała także samogłoskę akcentowaną. W takiej sytuacji akcent cofał się na samogłoskę poprzedzającą w przyimkach, np. ἔπ z ἐπί (na). Od apokopy należy odróżnić zjawisko elizji zachodzącej przed samogłoskami.

apofonia

ΑΠΟΦΟΝΙΑ

inaczej *przegłos*, wymiana jakościowa lub ilościowa samogłosek w wyrazach etymologicznie pokrewnych

1. wymiana jakościowa – oboczność form z różnymi samogłoskami o tym samym iloczynie, np. λέγω (mówię) / λόγος (słowo); φίλος (przyjaciel) / φίλε (przyjacielu) / φιλέω (lubię),

2. wymiana ilościowa między samogłoską długą a krótką. Rdzeń słowa może prezentować trzy stopnie iloczynowe:

pełny	πατέρα	λείπω	φεύγω
zaniku	πατρός	ἔλιπον	ἔφυγον
wzdłużenia	πατήρ	-----	-----

Jeżeli stopień pełny wykazuje samogłoskę długą, brak wtedy stopnia wzdluzenia, np.

- stopień pełny τίθη-μι
- stopień zaniku τίθε-μεν.

*ELIZJA

inaczej *wyrzutnia*, polega na opuszczeniu końcowej krótkiej samogłoski wyrazu przed początkową samogłoską wyrazu następnego. Znakiem elizji jest *apostrof* ('). Jeżeli do elizji dochodzi przed samogłoską zaopatrzoną w przydech mocny, to spółgłoski κ, π, τ przechodzą w odpowiednie spółgłoski przydechowe χ, φ, θ, np. μετὰ δούλου (z *niewolnikiem*), μετ' ἀδελφοῦ (z *bratem*), ale μεθ' υἱοῦ (z *synem*). Najczęściej ulegają elizji przyimki (z wyjątkiem περί, πρό, μέχρι, ἄχρι) oraz spójniki (z wyjątkiem ὅτι). Akcent elidowanej zgłoski (z wyjątkiem przyimków i spójników) cofa się na przedostatnią zgłoskę, np. φήμ' ἐγώ (*mówię ja*).

elizja

EPENTEZA

czyli wstawienie gloski do wewnątrz wyrazu najczęściej dla ułatwienia wymowy, np. ἄνδρα (*męża*) zamiast ἄνρα.

epenteza

*KRAZIS

czyli *zlanie się* dwóch samogłosek w jedną występuje wtedy, gdy końcówka samogłoska słowa styka się z samogłoską rozpoczynającą następne słowo. Znakiem *krazis* jest *koronis* (') stawiany nad nowopowstałą samogłoską lub dyftongiem wewnątrz wyrazu, np. καὶ ἐγώ (*ija*) > κάγώ, καλὸς καὶ ἀγαθός (*piękny i dobry*) > καλὸς κάγαθός, τὸ ὄνομα (*imię*) > τοῦνομα.

krazis

Do krazis dochodzi najczęściej przy zetknięciu się słowa z rodzajnikiem, ὁ αὐτός (*ten sam*) > αὐτός, z przymkiem πρό, προέλεγον (*przerowiadałem*) > προὔλεγον lub spójnikiem καί, καὶ ἐκεῖ (*i tam*) > κάκεῖ.

SYNKOPA

synkopa

czyli zanik głoski lub sylaby w środku wyrazu, np. ἔσται (*będzie*) zamiast ἔσεται.

METATHESIS QUANTITATIS

metathesis
quantitatis

czyli *wymiana ilościowa* sąsiadujących samogłosek, z których pierwsza jest długa, a druga krótka, np. πόλεως (*miasta*) z πόληος, βασιλέα (*króla*) z βασιλήα.

WZDŁUŻENIE ZASTĘPCZE

wzdłużenie
zastępcze

samogłoski krótkiej wskutek zaniku stojącej po niej spółgłoski lub dwóch spółgłosek:

1. wskutek zaniku ν, μ przed σ, np. γλώττᾱς < *γλωττᾱνς; λόγους < *λόγουνς
2. wskutek zaniku σ po spółgłoskach płynnych lub nosowych ᾱ > η (ᾱ po ε, ι, ρ), ε > ει (= ἐ), ἰ > ἱ, ῦ > ῠ, np. ἔμεινα < *ἔμεινσα, ἔφηνᾱ < *ἔφᾱνσα
3. wskutek zaniku σ przed spółgłoską płynną lub nosową, np. εἰμί < *ἔσμί.

UWAGA

Gwiazdka przed formą wskazuje, że jest to forma odtwarzana historycznie niewystępująca w tekstach.

ĆWICZENIA

alfabet
wymowa

I. Przeczytaj.

1. wyrazy zaczynające się od spółgłoski
βάρβαρος, γράμμα, δεσπότης, ζωή, θεός, Θεόφιλος, μάθημα, νίκη,
ξένος, περίοδος, σχίσμα, τέχνη, φιλόσοφος, Χάρων, χαρακτήρ,
ψαλμός

2. wyrazy zaczynające się od samogłoski lub ρ
ἀπόστολος, ἄρμονία, Ἔφεσος, Ἑλένη, ἑκατόμβη, Ἡρόδοτος, ἦρως,
ιδιώτης, ἱστορία, Ὀλυμπος, ὄνομα, ὀμιλία, ὕδωρ, Ὀκεανός, ὥρα,
ρόδον, Ῥόδος, ῥώμη, Ῥώμη, Πύρρος
3. wyrazy zawierające zbitkę γγ, γκ, γχ, γξ
ἄγγελος, ἄγκυρα, μελαγχολία, Σφίγξ
4. wyrazy zawierające dwugłoski
αἰνιγμα, παιδαγωγός, Αὐλῖς, εἰρωνεία, Ἀκαδημία, Εὐρώπη, εὐ-
αγγέλιον, Ζεὺς, Οἰδίπους, οἰκονομία, ποιητής, Οὐρανός, μουσική,
ᾄδης, Ἄιδης, αἴδης, ῶδή, Ὠιδή, ὠιδή, Ἀγλαΐα, Ἀΐδης, Πεληΐδης,
Πτολεμαῖς, ἄϋπνος, πραῦς
5. oxytona: θεός, ἐπιστολή, Ὀδυσσεύς
paroxytona: λόγος, σοφία, Ἀπόλλων
proparoxytona: τύραννος, πρόλογος, Ἥφαιστος
perispomena: Ἑρμῆς, Ποσειδῶν, Ἀθηνᾶ
properispomena: οἶκος, Ἀθῆναι, δράμα
atona: οὐ, ἐκ, ἐν, εἰς, ὄ, ἦ, οἶ, αἶ.

II. Przeczytaj poniższe słowa. Jak podkreślone głoski oddajemy obecnie w słowach polskich od nich pochodzących? Podaj inne przykłady z pierwszego ćwiczenia, które ilustrują te same zasady.

1. εἰκῶν 2. ὄνειρος 3. εἶδωλον 4. αἰνιγμα 5. αἶων
6. σφαῖρα 7. ἡγεμονία 8. ἡδονή 9. αἶμα 10. χρῶμα
11. ἀρχαιολογία 12. μαθηματική 13. φιλάνθρωπος
14. οἰκουμένη 15. οἰκονομία

III. Poniżej, przy oryginalnej wersji imion, zostały wypisane różne wersje polskie, które można spotkać w opracowaniach dawnych lub współczesnych. Czy potrafisz objaśnić, skąd biorą się takie różnice w zapisie?

- Αἰλιανός – Aelianus, Elian, Ailianos
 Αἰσχύλος – Aischylos, Ajschylos, Eschylus, Eschyl, Eschilos
 Αἰσχίνης – Ajschines, Eschines, Aischines
 Στοβαῖος – Stobaeus, Stobaios, Stobajos, Stobeusz

IV. Napisz po grecku: (W nawiasach półokrągłych podano greckie zakończenia wyrazów, w nawiasach kwadratowych głoskę, która występowała w greckim słowie, a obecnie w polskim nie występuje, akcentowane samogłoski podkreślono, pochyłym drukiem zapisano końcowe ‘t’ słów polskich, którego brak w wersji greckiej, samogłoski długie oznaczono poziomą kreską nad samogłoską.)

1. Rodos 2. t[h]eatr(on) 3. gi(=y)mnaz(=s)jum(=on)
4. homilia 5. hymnograf(os) 6. muz(=s)y(=i)ka(=e)
7. hi(=y)pot[h]eza(=sis) 8. e(=ai)on 9. monografia
10. e(=oi)konomia 11. chronograf(os) 12. euchary(=i)stia
13. hegemon 14. uran(=o)s 15. chi(=ei)rurg(=o)s

akcent

V. Zapisz acutus lub circumflexus nad podkreśloną samogłoską lub dyftongiem.

1. θε <u>ρ</u> α <u>π</u> ε <u>υ</u> ειν (leczyć)	7. δ <u>ω</u> ρον (dar)
2. ή <u>μ</u> ε <u>ρ</u> ᾱ (dzień)	8. ο <u>ι</u> νος (wino)
3. ἀ <u>να</u> γκ <u>αι</u> ον (konieczne)	9. ν <u>ε</u> ος (młody)
4. ἀ <u>να</u> γκ <u>αι</u> ᾱ (konieczna)	10. ν <u>α</u> υ <u>τ</u> ης (żeglarz)
5. γ <u>ε</u> λ <u>ο</u> ι <u>ο</u> s (śmieszny)	11. ἀ <u>πο</u> κ <u>α</u> λυ <u>ψ</u> ι <u>ς</u> (odstąpienie)
6. γ <u>ε</u> λ <u>ο</u> ι <u>ω</u> s (śmiesznie)	12. ἐ <u>λ</u> π <u>ι</u> δ <u>ε</u> s (nadzieje)

VI. Zaznacz długość podkreślonej samogłoski.

1. ρ <u>ε</u> υ <u>μ</u> α (potok)	7. λ <u>υ</u> κος (wilk)
2. α <u>ι</u> ν <u>ι</u> γ <u>μ</u> α (zagadka)	8. π <u>η</u> χ <u>υ</u> s (łokieć)
3. ἀ <u>ν</u> δ <u>ρ</u> ε <u>ι</u> ᾱ (męstwo)	9. γ <u>ν</u> ω <u>σ</u> ι <u>ς</u> (poznanie)
4. χ <u>ρ</u> ω <u>μ</u> α (barwa)	10. γ <u>ε</u> νε <u>σ</u> ι <u>ς</u> (stworzenie)
5. φ <u>υ</u> λλ <u>ο</u> n (liść)	11. κ <u>ρ</u> ι <u>σ</u> ι <u>ς</u> (sąd)
6. ν <u>υ</u> n (teraz)	12. β <u>ι</u> ο <u>ς</u> (życie)

proklityki
enklityki

VII. Dopisz lub popraw akcenty, o ile to konieczne.

1. διδάσκαλοs τιs (nauczyciel jakiś)
διδάσκαλοi τινεs (nauczyciele jacyś)
2. φίλοs τιs (przyjaciel jakiś)
φίλοi τινεs (przyjaciele jacyś)

3. γεωργός τις (*rolnik jakiś*)
γεωργοί τινες (*rolnicy jacyś*)
4. φῶς τι (*światło jakieś*)
εὖ φημί (*dobrze mówię*)
5. οἶνος τις (*wino jakieś*)
οἶνοι τινες (*wina jakieś*)
6. τινες φιλόσοφοι (*jacyś filozofowie*)
φιλόσοφοι τινες (*filozofowie jacyś*)
7. τινες εἰσιν (*jacyś są*)
τινες εἰσιν που φιλόσοφοι (*jacyś są gdzieś filozofowie*)
8. φιλόσοφος δ' εἰμί (*filozofem zaś jestem*)
εἰμι δὲ φιλόσοφος (*jestem zaś filozofem*)
9. ἐξ οἴκου (*z domu*)
ἐκ τινος οἴκου (*z jakiegoś domu*)
10. εἰ διδάσκαλος (*jeśli nauczyciel*)
εἰ τις διδάσκαλος (*jeśli jakiś nauczyciel*)

VIII. Dokonaj elizji albo aferezy.

1. ἐγὼ δέ εἰμι (*ja zaś jestem*) 2. ἀλλὰ οὐ πιστεύω (*ale nie wierzę*)
3. πίστευε ἐμοί (*wierz mi*) 4. καλὰ ἐστίν (*są piękne*) 5. ποῦ ἐστε;
(*gdzie jesteście?*)

elizja
afereza
krazis

IX. W poniższych słowach nastąpiło zjawisko krazis. Jak wyglądał zapis słów przed krazis? Wybierz z propozycji pod przykładami.

1. κάμοι 2. κούδεις 3. κάκεῖνος 4. ἄνθρωπος 5. οὐμός
6. χῆ 7. τοῦργον 8. ταυτό 9. προῦδραμον 10. κοῦκ

ἄνθρωπος – człowiek
αὐτό – samo
ἔδραμον – pobiegłem
ἐκεῖνος – ów
ἐμοί – mnie, mi
ἐμός – mój
ἔργον – dzieło

καί – i
ὁ, ἡ, τό – rodzajniki greckie w kolejności:
męski, żeński i nijaki
οὐδείς – nikt
οὐκ – nie
πρό – przed, przodem